

Ганна Іванюк

**ГУМАНІСТИЧНА МОДЕЛЬ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
СЕРЕДОВИЩА СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ
В ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІЙ СПАДЩИНІ О.А.ЗАХАРЕНКА**

Віддаленість більшості сільських шкіл від великих центрів культури: музеїв, театрів тощо обмежують особистість (учнів) щодо освоєння надбань культури минулого й сьогодення. Урахування компонентів навчально-виховного середовища, знаходження шляхів нівелювання гальмівного впливу на освіту мешканців села, зокрема молоді є актуальною педагогічною проблемою сьогодення.

У центрі цієї проблеми стоїть сам педагог (директор, учитель, вихователь). Часто-густо на шпальтах педагогічних видань, у виступах окремих посадовців можна чути гірку фразу, яку з боєм сприймають педагоги: «вчитель деградує ... хіба може сільський учитель дати якісні знання?»

Роздуми про сільську школу ведуть нас у Сахнівку. «Сахнівський мрійник» – талановитий педагог, учений залишив цей педагогічний феномен – Сахнівську школу. Що вирізняло її з поміж тисяч сільських шкіл? Це не просто школа в звичному розумінні, а гуманістична модель навчально-виховного середовища, комплекс соціально-освітніх модулів, що об'єднані одними цілями: виховання, освіти й розвитку особистості в умовах культурного середовища села, мешканця свого села, району, громадянина держави.

«Важливо як учити» – це кредо О.А. Захаренка. Він реалізував принцип гуманістичної педагогіки «школа для дитини». Це не просто школа, а особистісно орієнтоване навчально-виховне середовище.

Існують, дві сторони практичної педагогіки виховання: спеціально організоване виховання й стихійне. Перше – це ціленаправлена діяльність педагогів у закладах освіти, що здійснюється професійними педагогами. Друга – це фактори самого середовища проживання особистості, які визначають поведінку людей та їх ставлення до оточуючої діяльності. Своєю поведінкою дорослі люди, часто-густо самі того не усвідомлюючи повною мірою, є прикладом не лише для бездумного наслідування, а для формування в учнів системи усвідомлених цінностей їх життєдіяльності в суспільстві. Поняття «педагогічні цінності» є похідним від розуміння «суспільство – людина (особистість) – нове суспільство». Звідси, мораль і духовність оточуючого світу, загальнолюдські цінності, зміст, форма і особливості життєдіяльності оточуючого середовища впливають на формування психічних якостей, поведінку людини, змушуючи її спочатку пристосовуватися до цього середовища, а потім перетворювати його.

Залучення учнів школи до різноманітної суспільно-корисної виробничої діяльності є невіддільним від професійної підготовки. Впровадження

початкової професійної підготовки: оволодіння професіями водія, комбайнера, тракториста – це відповідь на потреби сільськогосподарського виробництва, потреби мешканців села.

Підготовка молоді до майбутнього самостійного життя здійснюється не лише словесно, а учні самі є суб'єктами життя в конкретному соціокультурному середовищі сільської школи. Це середовище у даному випадку є засобом виховання і розвитку особистості учнів.

Особлива увага приділялась здоров'ю учнів. «Найголовніший» центр у школі є центр здоров'я. Літній та зимовий басейни, спортивний зал, ігрові майданчики, дендропарк, десять зон відпочинку – це не данина «театральній педагогіці», а турбота про фізичне, психічне, моральне здоров'я учнів. Відпочинок школярів, уроки фізкультури (щодня), обов'язкові заліки з плавання роблять «центр здоров'я» улюбленим місцем молоді.

Важливе місце відводилось навчально-ідеологічному центру. Зрозуміло, що термін «ідеологічний» якось сьогодні вже звучить «несучасно». Однак ми добре пам'ятаємо як на етапі «деідеологізації» часто-густо школа ставала таким собі «чистеньким» закладом освіти. Однак європейські прогностичні моделі сучасної школи являють собою сукупність сутнісних характеристик шкільної системи освіти на освітньо-політичному рівні: ставлення до школи та очікування суспільства щодо неї, ступінь її політичної підтримки; цілі та функції школи як суспільного інституту; організаційна структура школи; роль учителя в житті суспільства та ставлення суспільства до нього.

Цікавим є той факт, що Сахнівський музейно-навчальний комплекс було споруджено та пущено в експлуатацію за два роки. П'ятдесят два недільники працювало більше двох тисяч осіб: учителі, батьки. Сахнівський феномен - це школа життя. Батьки учнів у процесі колективного будівництва оволоділи будівельними спеціальностями, оволодівали майстерністю комунікації в групі, колективі.

У музеї експозиції – це куточки історії рідного краю, свого народу, трудових буднів сахівчан. Виховання в історико-культурному середовищі села сприяє розвитку в молодих людей усвідомлення своєї причетності до збереження та творення культурних цінностей; відчуття культурної ідентичності та спадкоємності поколінь; розуміння особистої відповідальності перед історією.

Чільне місце в структурі навчально-виховного середовища Сахнівської школи займає культурно виховний центр. Хореографічний зал, музична школа, гуртки художньої самодіяльності, творчі об'єднання, клуби за інтересами, духовий та вокально-інструментальний ансамблі, ляльковий театр, художня та балетна студії – це ще неповний перелік популярних місць у школі.

Школа зазвичай не відчувала віддаленості від центрів культури. Були цікаві екскурсії до відомих міст, відвідування музеїв, театрів. Залучення учнів до оволодіння культурно-історичною спадщиною є невід'ємною часткою навчально-виховного процесу школи.

Цінним у цьому багатогранному педагогічному досвіді є те, що в школі функціонує реальне самоврядування, а не гра в «день самоврядування». У

школі зуміли створити атмосферу загальної зацікавленості в результатах справи «кожний готовий допомогти, активно включитися в роботу» [6, 25].

Навчально-виховне середовище – це спеціально організована відповідно до педагогічних цілей система умов організації життєдіяльності учнів, їх особистісного розвитку й становлення. Включає в себе соціокультурне середовище сім'ї, класу, школи, матеріальне, природне, фізичне та ін. середовище.

Розрізняють стихійне, авторитарне та оптимальне (гуманне) у якому загальні правила колективного життя забезпечують умови для розвитку у дітей самостійності та творчості.

Гуманістичну модель навчально-виховного середовища школи розроблено і реалізовано О.А. Захаренком «... в центрі уваги спостережень, роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість» [6, 27] – ці слова є визначальними щодо організації та функціонування навчально-виховного середовища Сахнівської загальноосвітньої середньої школи.

Середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з природним організмом й особистістю. Розрізняють середовище внутрішнє (вид середовища, оточуючого людину), також у цьому розрізняють середовище фізичне і соціальне. У взаємодії середовища і особистості зміни особистості можуть відставати від змін середовища, що створює протиріччя, врахування яких є суттєвий для виховання і перевиховання особистості. Суттєвим є врахування ближнього середовища – впливу сім'ї, родичів, друзів на виховання і розвиток особистості; середовища дальнього (суспільний лад, система виробничих відносин матеріальні умови життя мешканців села, характер, динаміка виробничих і соціальних процесів; середовища соціального (оточуючі людину суспільні матеріальні й духовні умови його існування та діяльності); середовища фізичного (сукупність фізичних умов існування й діяльності людини).

Л.С. Виготський писав, що розвиток вищих психічних функцій залежить як від природної обдарованості – так і від соціально-культурного досвіду дитини «Селянська дитина живе у дещо примітивному середовищі, тому вона є дещо іншою, ніж міська дитина в плані розвитку: у шкільному віці вона є зазвичай на вищому рівні розумового розвитку» [2].

Дослідник розвитку дітей в умовах сільського середовища Стенлі Холл підкреслював гостру спостережливість сільських дітей, послідовність і точність інформації та її практичність саме ті якості якими вони випереджують міських дітей. Поряд з цим з'ясовані наявність недорозвитку аналітичного мислення. Зассенхаген експериментального досліджував інтелект сільських учнів (1926 р). У висновках дослідження він виокремив: перерозвиток натуральних форм поведінки (спостережливість, ясність пам'яті) і деякий недорозвиток культурних функцій поведінки (мови, логічного мислення). Домінування природних функцій за рахунок культурних має місце в розвитку сільських дітей. Це є визначальним щодо організації навчання й виховання учнів.

Рибніків М.А. (30-і роки ХХ ст.) зробив висновок, що у своєму прагненні до розвитку дитина ототожнює себе з навколишнім середовищем. У своїх діях

вона намагається наблизитися до оточуючих їх дорослих. Тому життя дитини у звичному для неї культурному середовищі – це часто наслідування нею дій і вчинків батьків та інших дорослих. Значне лише у наслідуванні займають пріоритетні цінності.

Унікальною особливістю сільської місцевості є суперечливий характер її впливу на людину. З одного боку історія, сучасне життя дає нам багато прикладів походження високорозвинутих особливостей із сільської місцевості; (таким прикладом може бути біографія відомого конструктора космічних апаратів С.П. Корольова).

Діяльність батька і матері здебільшого є зрозумілою, порівняно простою і доступною для наслідування. Оволодіння нею є досить сильним стимулом для розвитку дитини. Щодо формування моделі поведінки дитини – рано проявляється трудові цінності її сім'ї. Включення в багатьох сім'ях дитини в комплекс сільськогосподарських видів діяльності, сприяє розвитку ціннісної установи на працю. Раннє включення дитини в трудове життя сім'ї накладає на характер дитини, формує особливості поведінки, розвиває підприємливість. Тому сільське середовище постачає дитину корисними навичками формує позитивне ставлення до праці.

Однак, проблема полягає в тому, чи враховуються сили та інтереси дитини, яким чином трудова діяльність здатна сприяти розвитку його особистості, адаптації до оточуючого середовища.

Раннє включення дитини в трудове життя часто відбувається за рахунок обмеження інших функцій: участі дитини в ігровій діяльності, в музичній та художній творчості, інтелектуальній та фізкультурно-оздоровчій діяльності.

Сутність гуманістичної стратегії освіти: всі діти рівні в своїй безгріховності й чистоті. Педагог має всяко заохочувати будь-який внутрішній самопорок дитини, стимулювати її, підтримувати й коректувати. Ще вкінці XVII ст. Г.С. Сковорода писав: «Не мешай только ей (человеческой натуре), а если можешь, отвращай препятствия и будто дорогу ей очищай; воистину сама она чисто и удачно совершит. Яблоню не учи родить яблоки: уже сама натура її научила. Огради только її от свиней, отрежь сорняки, очисти гусень и прочее. Учитель і врач – не врач и учитель, а только служитель природы, единственной и истинной и врачевницы, и учительницы [8, 114].

Гуманістична педагогіка ґрунтується на ліберальних цінностях: рівності, свободі вибору, толерантності, лояльності і реалізації різноманітних інтересів. «... цель и смысл гуманизации и демократизации образования – обеспечить свободу ребенка в настоящем и подготовит его для свободной жизни в будущем, сформировать экзистенциальное чувство свободы и способность к нравственному выбору» [3, 84].

Зміст освіти – педагогічна модель соціального замовлення стосовно школи. Вибір змісту детермінується цілями освіти й завданнями типів загальноосвітніх навчальних закладів. Удосконалення змісту освіти не може вирішити проблем функціонування школи. Важливим є формування моделі освітнього процесу, адекватної соціально-педагогічним умовам розвитку особистості.

Цим пройнявся і О.А. Захаренко. Виховання передбачає, як змістовий стрижень освіти орієнтацію на формування життєздатної особистості, всесторонньо-підготовленої до життя в нових умовах, здатної на основі академічних знань вирішувати практичні завдання, які ставить перед людиною життя.

Згідно середовищному підходу знання не являються самоціллю. Вони є засобом розвитку особистості, її морального вдосконалення, самореалізації. На перший план виходить відкритість школи соціокультурному середовищу, проведення навчально-виховних занять не лише в школі, а й в музеї, бібліотеці, в дендропарку, використання природного предметно-культурного, виробничого середовища.

Середовище є засобом формування життєздатної особистості. Під життєздатністю ми розуміємо інтегровану якість особистості, що складається з різносторонніх здібностей, ціннісних орієнтацій, базових знань, що дають їй змогу успішно функціонувати в сучасному динамічному суспільстві.

До числа універсальних здібностей особистості та якісно нових суспільних вимог до випускників сучасних сільських шкіл можна віднести: готовність до незалежного самостійного мислення, здатність і готовність продуктивно і якісно трудитися; готовність до комунікації, особиста відповідальність за свої вчинки, свої права; здатність до співробітництва, уміння працювати в групі; здатність творчо вирішувати завдання і проблеми; здатність переборювати труднощі; здатність проявляти ініціативу; любов до землі, господарювання і здатність до постійної самоосвіти.

З іншого боку – реальне життя демонструє немало прикладів духовної та фізичної деградації жителів села.

Очевидно, що сільські діти є різні. Кожна дитина – це особливий і неповторний світ. Разом з тим сільських дітей об'єднує спільні чинники впливу на їх розвиток, що відрізняє їх від міських ровесників. Умови сільського середовища, вплив сім'ї на виховання та становлення особистості в дитячому й шкільному віці. Залучення дітей до сільськогосподарської праці, вплив батьків на формування ціннісних орієнтацій є визначальними чинниками

Соціокультурне середовище села, життя серед природи формує в сільської дитини особливе сприйняття оточуючого світу. Сільські діти більш схильні до чуттєвого сприйняття оточуючого, тому в освітньому процесі більше уваги доцільно приділяти їх культурно-освітньому розвитку, підготовки до життя в сучасних умовах технологічного суспільства. Стимулювання навчально-пізнавальної діяльності.

На перший погляд нескладна структура моделі навчально-виховного середовища Сахнівської школи: вона складається з п'яти шкільних центрів (модулів), які поступово створили у процесі спільної діяльності вчителі, батьки, учні.

О.А. Захаренко створив унікальну модель школи (навчальні корпуси, виробничі майстерні, шкільний музей, планетарій, стадіон, басейн); включення учнів у навчально-пізнавальну, трудову, суспільно-корисну діяльність сприяло вихованню гуманістичних цінностей не лише в учнів, а й у їх батьків.

Освітній центр, що складається із двох приміщень. Одне з них займають молодші школярі. Тут просторі класи, ігрові кімнати, кімнати для відпочинку сприяють забезпеченню матеріально-психічних умов для інтелектуально-креативного, фізичного розвитку особистості молодшого школяра.

В іншому приміщенні навчалися учні основної та старшої школи. Освітня діяльність їх забезпечувалася сприятливими матеріально-технічними та педагогічними умовами в добре обладнаних навчальних кабінетах. Значна увага приділялась участі учнів у гуртах за інтересами, громадських об'єднаннях.

Трудове навчання здійснювалося за основними сільськогосподарськими професіями: хлопці – механізатори широкого профілю, столярі, слюсарі, дівчата – домоведення, оператори машинного доїння.

Змістовий компонент навчально-виховного середовища значною мірою доповнювала трудова діяльність учнів. На переконання О.А. Захаренка діти повинні працювати по своїй волі. Праця має бути корисною і цікавою справою для учня, його захопленням. Це і є кредо сахнівського будівничого, стрижень його педагогічної діяльності.

Розвиток навчально-пізнавальних інтересів учнів у процесі колекціонерської діяльності. Кожен учень може знайти заняття для душі: значки, поштові листівки та марки, сувеніри і т.ін. Однак це не просто збір предметів: систематизація, вивчення художніх стилів, культури різних націй, країн сприяють розвитку інтелектуальних здібностей учнів, здатності систематизувати співставляти, порівнювати, що сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, оволодіння культурою.

Для багатьох людей своєрідними є спогади про «Дошку пошани». Однак треба віддати належне, що у Сахнівській школі вона була своєрідним шаблоном утвердження особистості. Визнання внеску особистості учня в колективну творчу справу, виявлених глибоких знань. Формування ціннісних якостей особистості є передусім оцінка її діяльності іншими, кінцевий продукт. Однак тут панує кредо «Людина визначається не лише тим, що вона робить, й як вона це робить».

Залучення учнів та вчителів, батьків до обговорення найважливіших проблем школи, села є умовою формування творчої активності особистості в процесі функціонування громадської думки. Огляди учнівської старанності наполегливості й працелюбства розглядаються як важливі цінності людини. Це сприяє формуванню здорового іміджу учнів, визнання досягнень особистості. Налагодження співпраці сім'ї і школи. Батьки часто також потребують педагогічної підтримки, поради щодо психологічного клімату в сім'ях, виховання дітей тощо. В центрі уваги, спостережень, – роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість [6, 27].

Включення учнів у пошукову діяльність. Дослідження родоводу. Така діяльність потрібна дітям, у ній – майбутнє покоління сахнівчан. Це можливість усім пригадати, якого ми роду, де наше коріння, а нащадкам – пам'ять про наших предків. Учні досліджували походження своїх родин.

Традиція Сахнівської школи – це зв'язок минулого і сучасного, творення одвічних цінностей, розуміння зв'язку покоління та особистого місця людини в

ньому. Удосконалення змісту виховання і навчання на гуманістичних та соціокультурних засадах сприяло створенню освітньо-виховного середовища наближеного до розуміння учнів, їх батьків.

В історії Сахнівки переплітається історія і долі українців, які протягом восьми століть переживали злети творення і трагедії, що пов'язані з чужоземними загарбниками та геноцидом ХХ ст.

Учні з батьками увіковічили пам'ять про трагічні 1932-33 рр. Над криницею звели дерев'яну альтанку де на дощечках викарбували прізвища мешканців тих дворів, де вимерли цілі родини. Вимерло тоді більше половини села. Випускник Сахнівської школи скульптор Куш увічнив цю подію скульптурною групою.

– Ми не розпорошуємося, – говорить Олександр Антонович. – Щороку якась нова ідея. Над нею і працюємо. Це ж так цікаво і дітям, і нам. Самі дбаємо про свою гідність. Майбутнє України в руках освіти, ну як цього не розуміти?

У селі, і Сахнівка не являється винятком, практично неможливо провести чітку межу між школою і селом. Школа і село взаємопов'язані. І не дивно, що події школи стають подіями села.

Інформаційний компонент навчально-виховного середовища. Школа, вносячи в побут жвавість дитинства, видумку, яскравість, оптимізм. А допомагають учням школи в цьому засоби масової інформації. Є в школі свій телецентр. Виходять в ефір щотижня з новинами, їх дивляться і слухають і сусідні села. Велику справу робить і преса. У чотирьохшпальтній шкільній газеті «Дівочі гори», здається, є все на допомогу сучасному школяреві та його батькам.

Найголовнішою ланкою у виховній системі Сахнівської школи є праця – праця творча, соціально значуща, в якій виховують і мета, і сам процес, і його її результати, що впливають не тільки на це, але й на наступні покоління школярів. Трудяться діти багато. Все, що створено в школі і біля неї, зроблено рука-і ми самих учнів, їх батьків і вчителів.

Ефективність навчально-виховного середовища. У Сахнівці ці проблеми вирішувались на різних етапах і по-різному. Був час, коли про ефективність системи судили по наявності надзвичайних ситуацій у колективі. На них і реагували, але з часом прийшли до висновку: необхідно мати постійну інформацію про вихованість кожного і по цим даним робити висновки про стан системи. Так були введені табелі вихованості кожного учня школи. Метод їх заповнення – метод незалежних характеристик: оцінюють себе по визначеним параметрам самі школярі, оцінюють товариші, педагоги, батьки. Тут важливою є не сама підсумкова оцінка, а власне процес оцінювання, який вже виховує.

Чільне місце в структурі навчально-виховного середовища Сахнівської школи займає культурно виховний центр. Хореографічний зал, музична школа, гуртки художньої самодіяльності, творчі об'єднання, клуби за інтересами, духовий та вокально-інструментальний ансамблі, мальковий театр, художня та балетна студії – це ще неповний перелік популярних місць у школі.

Цікаві екскурсії до відомих міст, відвідування музеїв, театрів – є невід'ємною часткою навчально-виховного процесу школи.

Цінним у цьому багатогранному педагогічному досвіді є те, що в школі функціонує реальне самоврядування, а гра чи «день самоврядування». У школі зуміли створити атмосферу загальної зацікавленості в результатах справи «кожний готовий допомогти, активно включитися в роботу» [6, 25]

Налагодження співпраці сім'ї і школи. Батьки часто також потребують педагогічної підтримки, поради щодо психологічного клімату в сім'ях, виховання дітей тощо. В центрі уваги, спостережень, роздумів, планів учителя повинна бути конкретна особистість [6, 27].

Ідея «олюднення» навчально-виховного середовища, наповнення його людинознавчим змістом, одвічними людськими цінностями є стержневою у педагогічній діяльності О.А. Захаренка. Сутність її в тому, що виховна мета ставиться відповідно до потреб особистості та середовища, в якому вона живе.

Такий підхід не втратив своєї актуальності для сучасної сільської школи. Звичайно кожна сільська школа функціонує у властивому їй природному, соціокультурному середовищі. Завдання полягає у тому, щоб з'ясувати чинники, які позитивно впливають на розвиток особистості учня в навчально-виховному середовищі сільської школи, а також нівілювати чинники гальмування. Гуманістична модель навчально-виховного середовища О.А. Захаренка вирізняється постановою цілей, забезпечення умов розвитку особистості на засадах загальнолюдських цінностей. Педагог виокремлює найосновніші: скромність людини, здоров'я людини (вміння жити в гармонії з природою, відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я людей, що тебе оточують); чистота тіла та навколишнього середовища; толерантність, порядність, культура; совість; турбота про слабших, і немічних, дітей і батьків, про людей, які поруч з тобою; справедливість; культ знань; культ книги т ін.

Виховання середовищем у теоретико-практичній спадщині О.А. Захаренка реалізовано в гуманістичній моделі навчально-виховного середовища сільської школи.

Досвід О.А. Захаренка щодо формування навчально-виховного середовища сільської школи може бути використаний у діяльності сучасних сільських шкіл.

Потребує окремих наукових досліджень проблема підготовки вчителя до професійно-педагогічної діяльності в сільській школі. Для сільської школи актуальною є проблема фінансово-матеріального та кадрового забезпечення. Школа на селі залишається сьогодні єдиним культурно-освітнім осередком. На прикладі діяльності Сахнівської школи яскраво бачимо її селозберігаючу функцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блонський П.П. О школе с сельскохозяйственным уклоном // Избранные педагогические произведения. – М.: АПН РСФСР, 1961. – С. 316-318.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред В.В. Давыдова. – М.: Педагогика-Прес, 1999.
3. Газман О.С. Свобода // Новые ценности образования. Выпуск 1. Тезариус для учителей и школьных психологов / Ред. сост. Н.Б. Крылова. – М.:

РФФИ, НПИ РАО, 1995. – С. 84.

4. Захаренко О.А. Школа – центр виховання на селі. – В кн. Грані творчості: кн. для вчителя / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1990. – 205 с.
5. Захаренко О.А. Гордієві вузли сучасної сільської школи. Як їх розв'язати? // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 12-15.
6. Захаренко О.А. Слово до нащадків. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
7. Іванюк Г.І. Специфічні чинники впливу на розвиток особистості учня в освітньому середовищі сільської школи // Рідна школа. – 2006. – № 5. – С. 28-30.
8. Сковорода Г.С. Соч.: В 2 т.. – Т 2. – М.: Мысль. – С. 114.
9. Шацкий С.Т. Работа для будущего. – М.: Просвещение, 1989. – 222 с.
10. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения: В 4 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1960-1963.